

مکانیسم ماشه و آثار بازگشت تحریم‌های شورای امنیت علیه حقوق بشر در ایران

زینب فرهمندزاد^۱

چکیده

ساز و کار ماشه و تاثیر بازگشت تحریم‌های شورای امنیت بر اقتصاد ایران و مسائل حقوق بشر به دغدغه‌ای اساسی برای کنشگران اقتصادی و حقوقی و عموم مردم ایران مبدل شده است. فارغ از عدم وجاهت قانونی استفاده از مکانیسم ماشه توسط سه کشور اروپایی، پرسش اصلی این پژوهش این است که فعال‌سازی مکانیسم ماشه و بازگشت تحریم‌های شورای امنیت چه تاثیری بر حقوق بشر خواهند داشت؟ این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و گزارشات مستند سازمان ملل متحد و با انجام مقایسه میان آثار منفی تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده علیه ایران بر حقوق بشر از جهت نقض حق بر سلامت، حق بر توسعه، حق بر آموزش و نقض حقوق بشردوستانه و آثار روانی ناشی از بازگشت تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران پس از

---

۱. استادیار، گروه حقوق و روابط بین‌الملل، دانشگاه جامع انقلاب اسلامی، تهران، ایران.

Email: farahmandzad@cuir.ac.

فعال شدن اسنپ‌بک به این یافته نهایی رسیده است که بازگشت تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران، هرچند در چارچوب قطعنامه ۲۲۳۱ قابل توجیه حقوقی باشد، اما آثار آن بر حقوق بشر نمی‌تواند نادیده گرفته شود. تحریم‌هایی که موجب اختلال در دسترسی به دارو، خدمات درمانی، آموزش و کمک‌های بشردوستانه می‌شوند، با اصول بنیادین حقوق بین‌الملل در تعارض‌اند. لذا تحریم‌های بین‌المللی به‌ویژه زمانی که از طریق سازوکارهایی چون مکانیسم ماشه اعمال می‌شوند، باید از منظر حقوقی و انسانی با دقت ارزیابی شوند.

کلیدواژه‌ها:

مکانیسم ماشه، اسنپ‌بک، تحریم، تحریم یکجانبه، حقوق بشر، قطعنامه ۲۲۳۱.

در پی توافق هسته ای میان ایران و گروه ۱+۵ در سال ۲۰۱۵ که به تصویب قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد انجامید، امیدی تازه در عرصه روابط بین الملل و حقوق بشر پدید آمد. این توافق نه تنها زمینه ساز کاهش تنش های هسته ای بود، بلکه با لغو تدریجی تحریم های بین المللی، امکان بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی ایران را فراهم ساخت. باین حال، در سال های بعد، به ویژه پس از خروج یک جانبه ایالات متحده از برجام در سال ۲۰۱۸ و تلاش برای فعال سازی مکانیسم ماشه در سال ۲۰۲۰، روند بازگشت تحریم ها بار دیگر آغاز شد؛ اقدامی که پیامدهای حقوقی و انسانی گسترده ای در پی داشت.

مکانیسم ماشه، به عنوان سازوکاری حقوقی در متن برجام و قطعنامه ۲۲۳۱، امکان بازگرداندن تحریم های پیشین شورای امنیت را بدون نیاز به رأی گیری مجدد فراهم ساخت. این سازوکار، هرچند در ظاهر ابزاری برای تضمین اجرای تعهدات هسته ای بود، در عمل می توانست به ابزاری برای اعمال فشار سیاسی و اقتصادی بدل شود. بازگشت تحریم ها پس از برجام، به ویژه در حوزه های مالی، بانکی، دارویی و تجاری، آثار مستقیم و غیرمستقیمی بر حقوق بنیادین شهروندان ایرانی داشته است؛ از جمله حق بر سلامت، آموزش، تغذیه و توسعه.

از سوی دیگر، تحریم هایی که به صورت گسترده و غیرهدفمند اعمال می شوند، ممکن است با اصول حقوق بشر دوستانه، به ویژه ممنوعیت مجازات دسته جمعی و اصل تفکیک میان اهداف نظامی و غیرنظامی، در تعارض باشند. این مقاله در پی آن است که با تحلیل حقوقی مکانیسم ماشه، آثار بازگشت تحریم ها را بر حقوق بشر بررسی کرده و به این پرسش پاسخ دهد که آیا چنین اقداماتی با اصول بنیادین حقوق بین الملل هم خوانی دارند یا خیر.

۲- کلیات و مفاهیم نظری

۲-۱- پیشینه پژوهش

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در شهریورماه ۱۴۰۴، طی گزارشی به بررسی ساز و کار ماشه و تبعات اقتصادی قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران با شماره مسلسل ۱-۲۰۹۲۳ و کد موضوعی ۲۲۰ پرداخته است. در این گزارش مکانیسم ماشه و آثار بازگشت تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران پس از فعال شدن اسنپ بک مورد بررسی قرار گرفته است و به این یافته اشاره شده است که با وجود تحریم‌های یکجانبه ایالات متحده آمریکا علیه کشور ما، آثار روانی ناشی از بازگشت تحریم‌ها علیه ایران به مراتب بیشتر و شدیدتر از آثار اقتصادی این تحریم‌ها می‌باشد که باید به درستی مدیریت شود.

زمانی و فرهمندزاد در پژوهشی با عنوان «اقدامات قهری یکجانبه آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل با تاکید بر رویه شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد»، آثار منفی تحریم‌های یکجانبه آمریکا علیه ایران بر حقوق بشر را با توجه به گزارشات گزارشگر ویژه شورای حقوق بشر در این زمینه مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که تحریم‌های اقتصادی که ناقض حقوق بشر باشند، طبق گزارشات موجود گزارشگران شورای حقوق بشر، ناقض حقوق بین‌الملل می‌باشند.

طاهری و جعفر تاش امیری نیز در گزارشی به شورای حقوق بشر سازمان ملل در ژوئن ۲۰۲۵، آثار منفی تحریم‌ها بر حق بر سلامت و دسترسی به دارو و درمان بیماران خاص در ایران و ایام کرونا و سایر موارد نقض حقوق بشر در اثر اعمال تحریم‌های آمریکا علیه ایران را با ارائه آمار و نمودارهای مستند از موارد فوق مورد بررسی قرار داده‌اند.

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از مستندات و آمارها و گزارشات فوق‌الذکر در پی آن است که آثار ناشی از بازگشت تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران بر حقوق بشر پس از فعال‌سازی مکانیسم ماشه را مورد بررسی قرار دهد.

۲-۲- تعاریف و مفاهیم کلیدی

«مکانیسم ماشه (اسنپ‌بک): اسنپ بک در لغت بمعنی ضربه محکم و ناگهانی (سریع) به عقب است. در اصطلاح اسنپ بک یا مکانیسم ماشه^۱ در راستای حل اختلاف پیش بینی شده در برجام، فرآیندی است که اگر یکی از طرفهای برجام به این جمع‌بندی برسد که طرف دیگر به تعهدات ذکر شده در این توافق پایبند نیست، می‌تواند به کمیسیون مشترک شکایت کند. سازوکار ماشه یا سازوکار رسیدگی به اختلاف در برجام با اصرار آمریکایی‌ها در این توافقنامه گنجانده شد تا به ادعای آنها اگر ایران از برجام سرپیچی کرد، تحریم‌هایی بین‌المللی که با برجام، برچیده شده، دوباره بتوان بازگرداند و بازگشت خودکار و سریع اسنپ بک اتفاق می‌افتد.

«جنگ اقتصادی: اصطلاح «جنگ اقتصادی» در اسناد رسمی حقوق بین‌الملل تعریف نشده، اما در ادبیات حقوقی و سیاسی به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که با هدف تضعیف اقتصادی یک کشور، بدون استفاده از زور نظامی، اعمال می‌شود. تحریم‌های یک‌جانبه یا چندجانبه که منجر به فروپاشی زیرساخت‌های اقتصادی، کاهش دسترسی به دارو، غذا و خدمات اساسی شوند، می‌توانند از منظر عرفی، مصداقی از جنگ اقتصادی تلقی شوند.

«حقوق بشردوستانه یا حقوق جنگ (IHL): به مجموعه قواعدی که طبق

کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و پروتکل‌های الحاقی آن بر مناصمات حاکم است و معمولاً در شرایط منازعه مسلحانه اعمال می‌شود، گفته می‌شود.

«تحریم یک‌جانبه: تحریمی است که فقط از طرف یک کشور علیه کشور هدف وضع می‌گردد. تحریم‌های یک‌جانبه از مصادیق اقدامات قهری یک‌جانبه هستند که در اسناد بین‌المللی متعددی به دلیل آثار گسترده‌شان بر حقوق بشر مورد بحث و بررسی قرار گرفته‌اند.

۲-۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از اسناد و گزارشات مربوطه و منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی و با استناد به آمار و نمودارهای موجود در گزارشات مستند سازمان ملل متحد و بررسی نظرات تحلیلگران اقتصادی و حقوقی، آثار تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران بر حقوق بشر را با آثار تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران پس از فعال‌سازی مکانیسم ماشه مورد مقایسه و تحلیل قرار می‌دهد.

۲-۴- چارچوب نظری

۱-۲-۴- مبانی حقوقی مکانیسم ماشه

مکانیسم ماشه (Snapback Mechanism) یکی از نوآوری‌های حقوقی توافق هسته‌ای موسوم به برجام است که در قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت نیز تثبیت شده است. هدف از طراحی این سازوکار، ایجاد ضمانت اجرایی برای پایبندی طرف‌ها به تعهدات خود، به‌ویژه از سوی ایران، در زمینه فعالیت‌های هسته‌ای بوده است.

اکتبر ۲۰۲۵ برابر با مهر ۱۴۰۴ موعد انقضای قطعنامه ۲۲۳۱ و لغو کامل قطعنامه‌های شورای امنیت سازمان ملل علیه جمهوری اسلامی ایران بود؛ اما بر اساس بندهای قطعنامه

۲۲۳۱(2015, S/RES/2231)، هر یک از کشورهای مشارکت‌کننده می‌توانستند با ارائه اطلاعاتی به شورای امنیت، ادعای «عدم پایبندی اساسی» ایران را مطرح کنند. پس از آن، شورای امنیت ظرف ۳۰ روز باید درباره ادامه تعلیق تحریم‌ها رأی‌گیری کند. در صورت عدم تصویب قطعنامه ادامه تعلیق، تحریم‌های قبلی به‌طور خودکار بازمی‌گردند.

به‌طور خلاصه اسنپ بک یا مکانیسم ماشه که در بندهای ۳۶ و ۳۷ برجام پیش‌بینی شده، هنگامی فعال می‌شود که یکی از طرف‌های برجام، اعتراض کند که طرف مقابل، به برجام متعهد نمانده است و باید این شکایت در کمیسیونی که در چارچوب برجام و با هدف نظارت بر اجرای آن تاسیس شده است بررسی شود. اگر در بازه زمانی ۳۵ روزه، موضوع شکایت آنگونه که شاکی می‌خواهد حل و بررسی نشود، شاکی می‌تواند موضوع حل‌نشده را به عنوان دلیلی برای توقف اجرای تعهدات برجام در نظر بگیرد. همچنین شاکی می‌تواند با آگاه‌سازی شورای امنیت سازمان ملل درباره حل‌نشدن موضوع شکایت، عدم اجرای چشمگیر آن را متضمن شود.

پس از آن، شورای امنیت نیز ۳۰ روز فرصت دارد تا درباره استمرار تعلیق تحریم‌ها یا بازگرداندن آنها قطعنامه صادر کند. اگر در این مدت، شورای امنیت نتواند در این زمینه قطعنامه صادر کند، تمام تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل که قبل از برجام برقرار شده بودند، به‌طور اتوماتیک بازمی‌گردند. به این ساز و کار، مکانیسم ماشه یا بازگشت سریع تحریم‌ها هم می‌گویند. نکته مهم این ساز و کار، این است که بازگشت تحریم‌ها، قابل و تو نیست بلکه «عدم بازگشت تحریم‌ها» قابلیت و تو دارد؛ یعنی رای‌گیری برای «بازگشت تحریم‌ها» انجام نمی‌شود بلکه برای «ادامه تعلیق تحریم‌ها» انجام می‌شود که حتی اگر شورا به آن رای ندهد، یک عضو دارای حق و تو می‌تواند رای را و تو کرده و عملاً تحریم‌ها بازگردند و مفاد قطعنامه‌های سابق شورای امنیت سازمان ملل متحد مجدداً اعمال خواهد شد.

در همین رابطه، سازوکار اعمال مفاد قطعنامه های گذشته در قطعنامه ۲۲۳۱ به تفصیل تشریح شده است. شورای امنیت سازمان ملل در اقدام وفق ماده ۴۱ منشور ملل متحد، اگر قطعنامه ای برای ادامه اجرای لغو تحریم ها تصویب نکرد، آنگاه از ساعت ۱۲ شب به وقت گرینویچ پس از سی امین روز بعد دریافت شکواییه مورد اشاره در بند ۱۱ به شورای امنیت، تمام مفاد قطعنامه‌های ۱۶۹۶ (۲۰۰۶) ۱۷۳۷ (۲۰۰۶) ۱۷۴۷ (۲۰۰۷)، ۱۸۰۳ (۲۰۰۸) ۱۸۳۵ (۲۰۰۸) و ۱۹۲۹ (۲۰۱۰) که بر اساس بند (الف) لغو شده بوده اند، باید به همان نحوی که پیش از تصویب این قطعنامه اعمال می شدند اعمال شوند.

به نظر می رسد اسنپ بک یا مکانیسم ماشه مندرج در برجام یک امر شگفت و بی نظیر در تاریخ حقوق بین الملل است که به جز برجام، در هیچ معاهده دیگری مشاهده نشده است. اینکه کشور عضو اگر بخواهد به نقض عهد توسط طرف دیگر اعتراض کند، خود تنبیه و جریمه شده و تحریم ها علیه خودش باز گردد امری غیر منطقی و غیر متوازن بوده که در هیچ معاهده ای در تاریخ حقوق بین الملل تاکنون سابقه نداشته است. گنجاندن این مکانیسم یک طرفه دیگر مانند عبارت های: «تعلیق یا لغو» نیست که ناشی از تغییر و یا ترجمه اشتباه باشد بلکه در دو بند با چند پاراگراف به تفصیل در برجام درج شده و بنظر می رسد قصور یا تقصیر مذاکره کنندگان در آن قابل توجیه نمی باشد.

اولین کسانی از اعضای برجام که این توافق را نقض کردند، ایالات متحده آمریکا و کشورهای اروپایی بودند. از ۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۸، یکسال پس از خروج یکجانبه ایالات متحده از توافق هسته‌ای سال ۲۰۱۵ و همچنین با توجه به آنکه کشورهای باقیمانده در برجام به خصوص تروئیکای اروپایی نسبت به اجرای تعهدات خود کوتاهی کردند، شورای عالی امنیت ملی ایران در ۵ مرحله کاهش تعهدات برجامی خود را کلید زد که تا پایان سال به طول انجامید. متعاقباً در ۱۲/۹/۱۳۹۹ قانون اقدام راهبردی برای لغو تحریم‌ها و صیانت از منافع ملت ایران به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید که در راستای

تأمین شروط نه گانه مقام معظم رهبری در خصوص توافق هسته ای سازمان انرژی اتمی ایران را موظف نمود تا بلافاصله نسبت به غنی سازی و ادامه تحقیقات نسبت به تولید اورانیوم با غنای بیست درصد (۲۰) اقدام کند.

در سال ۲۰۲۰، ایالات متحده با وجود خروج رسمی از برجام در سال ۲۰۱۸، تلاش کرد مکانیسم ماشه را فعال کند. این اقدام با مخالفت شدید اعضای دیگر برجام و بسیاری از حقوقدانان بین المللی مواجه شد. استدلال اصلی مخالفان آن بود که کشوری که از توافق خارج شده، نمی تواند از سازوکارهای درون آن بهره مند شود.

در تاریخ ۲۸ اوت ۲۰۲۵، سه کشور اروپایی فرانسه، بریتانیا و آلمان رسماً مکانیسم ماشه را علیه ایران فعال کردند. این کشورها مدعی شدند ایران طی سال های اخیر بخش مهمی از تعهدات هسته ای خود را کنار گذاشته و در مسیر توافق عمل نکرده است. به همین دلیل، درخواست رسمی خود را برای بازگشت تحریم ها به شورای امنیت ارائه دادند.

۲-۴-۲- بازگشت کامل شش قطعنامه مصوب سال های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰ علیه

برنامه هسته ای ایران

با فعال شدن مکانیسم ماشه، تحریم هایی که طی برجام به حالت تعلیق درآمده بودند، اکنون با شدتی بیشتر از سر گرفته می شوند. در ادامه، این پژوهش به بررسی مفاد هر یک از قطعنامه هایی می پردازد که مجدداً اجرایی خواهند شد.

۱. قطعنامه ۱۶۹۶ (سال ۲۰۰۶) - الزام ایران به تعلیق غنی سازی اورانیوم.

۲. قطعنامه ۱۷۳۷ (سال ۲۰۰۶) - تحریم فعالیت های حساس هسته ای و ممنوعیت انتقال فناوری.

۳. قطعنامه ۱۷۴۷ (سال ۲۰۰۷) - تشدید تحریم ها، محدودیت های مالی و تسلیحاتی.

۴. قطعنامه ۱۸۰۳ (سال ۲۰۰۸) - محدودیت‌های بانکی، بازرسی محموله‌ها، ممنوعیت بیشتر سفر مقامات.

۵. قطعنامه ۱۸۳۵ (سال ۲۰۰۸) - تأکید مجدد بر تعهدات ایران و تکرار خواسته‌های قبلی.

۶. قطعنامه ۱۹۲۹ (سال ۲۰۱۰) - شدیدترین تحریم‌ها: تحریم تسلیحاتی جامع، محدودیت بانکی و کشتیرانی.

— قطعنامه ۱۶۹۶

قطعنامه ۱۶۹۶ شورای امنیت سازمان ملل متحد در تاریخ ۳۱ ژوئیه ۲۰۰۶ تصویب شد.^۱ در این قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل پس از ابراز نگرانی از اهداف برنامه هسته‌ای ایران، از ایران خواست تا برنامه غنی‌سازی اورانیوم خود را متوقف کند. این قطعنامه طی نشست ۵۵۰۰ام با ۱۴ رأی موافق و ۱ رأی مخالف (قطر) به تصویب رسید. شورای حکام آژانس بین‌المللی انرژی اتمی در سپتامبر ۲۰۰۵ اعلام کرد به این جمع‌بندی رسیده‌است که ایران موافقت‌نامه‌های پادمان را مراعات نمی‌کند و لذا در برنامه هسته‌ای ایران پرسش‌هایی وجود دارد که در صلاحیت شورای امنیت است. در فوریه ۲۰۰۶ میلادی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی نتایج جمع‌بندی خود را به شورای امنیت گزارش کرد. بر مبنای این گزارش ایران برای روشن شدن اهداف برنامه هسته‌ای اش شفافیت کافی ایجاد نکرده‌است.

— قطعنامه ۱۷۳۷

قطعنامه ۱۷۳۷^۲ (مصوب دسامبر ۲۰۰۶) نخستین مجموعه جدی از تحریم‌های

1. S/RES/1696, 2006
2. S/RES/1737, 2006

الزام آور شورای امنیت علیه ایران بود که هم دولت ایران و هم افراد و نهادهای ایرانی مرتبط با فعالیت‌های اشاعه‌ای را هدف قرار داد. محتوای اصلی تحریم‌های این قطعنامه به شرح زیر بود:

تحریم‌های علیه دولت ایران

قطعنامه مقرر کرد که همه کشورها موظف اند به: جلوگیری از تأمین، فروش یا انتقال کالاها و فناوری‌های مشخص شده مرتبط با برنامه‌های هسته‌ای و موشکی بالستیک به ایران به گونه‌ای که ایران نتواند از این اقلام در فعالیت‌های غنی‌سازی، بازآوری یا پروژه‌های مرتبط با آب سنگین و همچنین در توسعه سامانه‌های حمل سلاح هسته‌ای استفاده کند.

- خودداری از ارائه کمک‌های فنی، مالی، آموزشی یا منابع مرتبط با اقلام هسته‌ای و موشکی تعیین شده.
- خودداری از واردات کالاها و اقلام مشخص شده هسته‌ای و موشکی از ایران.

تحریم‌های علیه افراد و نهادهای ایرانی

سه بند مهم این قطعنامه افراد و نهادهای مرتبط با فعالیت‌های هسته‌ای یا موشکی ایران را هدف گرفت و از کشورها خواست تا:

- در مورد ورود افراد درگیر در فعالیت‌های هسته‌ای یا موشکی ایران به قلمرو خود، نهایت احتیاط و مراقبت را اعمال کنند.
- انسداد دارایی‌ها، منابع مالی و اقتصادی افراد و نهادهای مشخص شده که در برنامه‌های هسته‌ای ایران دخیل هستند.
- جلوگیری از آموزش تخصصی یا آموزش‌های پیشرفته به اتباع ایرانی در حوزه‌هایی که می‌تواند اهداف هسته‌ای ایران را تقویت کند.

همچنین کشورها موظف بودند هرگونه صادرات اقلام خاص هسته‌ای و موشکی به ایران را به آژانس بین‌المللی انرژی اتمی (IAEA) اطلاع دهند.

— قطعنامه ۱۷۴۷

قطعنامه ۱۷۴۷^۱ به دنبال تداوم بی‌توجهی ایران به درخواست‌های شورای امنیت صادر شد و تحریم‌ها را نسبت به ۱۷۳۷ گسترش داد. مهم‌ترین بندها عبارتند از:

گسترش فهرست افراد و نهادهای مشمول انسداد دارایی: افراد کلیدی، مقامات و شرکت‌های ایرانی مرتبط با برنامه‌های هسته‌ای و موشکی به فهرست اضافه شدند.

۱. منع کامل صادرات سلاح از ایران: ایران از هرگونه فروش یا انتقال سلاح و تجهیزات مرتبط به دیگر کشورها منع شد.

۲. توصیه به خودداری کشورها از سرمایه‌گذاری‌های مالی تازه در ایران، به‌ویژه در حوزه‌های حساس.

۳. محدودیت‌های بیشتر در روابط بانکی و مالی با نهادهای ایرانی که در فعالیت‌های هسته‌ای یا موشکی نقش داشتند.

— قطعنامه ۱۸۰۳

قطعنامه ۱۸۰۳^۲ (مارس ۲۰۰۸) این قطعنامه، سومین مرحله تحریم‌ها بود و دایره محدودیت‌ها را باز هم گسترده‌تر کرد. مهم‌ترین بندهای این قطعنامه عبارتند از:

- گسترش بیشتر لیست انسداد دارایی‌ها و ممنوعیت سفر برای افراد و نهادهای ایرانی.

- محدودیت‌های شدیدتر بانکی: کشورها موظف شدند بر مبادلات بانکی با ایران، به‌ویژه بانک ملی و بانک صادرات، نظارت دقیق اعمال کنند تا از انتقال منابع به فعالیت‌های هسته‌ای جلوگیری شود.

1. S/RES/1747, 2007
2. S/RES/1803, 2008

- الزام بازرسی محموله های هوایی و دریایی ایران: هر کشوری که دلیلی برای ظن به وجود اقلام ممنوعه در بارهای ایران داشت، می توانست آن ها را بازرسی کند.
- محدودیت های شدیدتر صادرات اقلام حساس: فهرست اقلام تحت کنترل گسترش یافت و صادرات مواد، فناوری یا تجهیزات مرتبط با برنامه هسته ای و موشکی ایران عملاً بسیار محدود شد.
- فراخوان به هوشیاری بیشتر در همکاری های علمی و آموزشی با ایران در حوزه های مرتبط با فناوری هسته ای حساس.

— قطعنامه ۱۹۲۹

قطعنامه^۱ ۱۹۲۹، ششمین مرحله تحریم های شورای امنیت علیه ایران بود و با ۱۲ رأی موافق، دو رأی مخالف (برزیل و ترکیه) و یک رأی ممتنع (لبنان) تصویب شد. این قطعنامه تأکید مجددی بر خواسته های قطعنامه های پیشین شورای امنیت داشت و از ایران می خواست تمامی فعالیت های غنی سازی و دیگر اقدامات مرتبط با توسعه سلاح هسته ای را متوقف کند.

تحریم ها و محدودیت های کلیدی قطعنامه ۱۹۲۹ به شرح ذیل می باشند:

الف) تحریم های هسته ای و موشکی

- ممنوعیت سرمایه گذاری ایران در فناوری های هسته ای و موشکی در خارج از کشور، از جمله سرمایه گذاری در استخراج اورانیوم.
- ایجاد تحریم کامل تسلیحاتی علیه ایران، شامل ممنوعیت فروش «تانک های رزمی، خودروهای زرهی، سامانه های توپخانه ای بزرگ، هواپیماهای رزمی، بالگردهای هجومی، ناوهای جنگی، موشک ها یا سامانه های موشکی» به ایران.

- ممنوعیت هرگونه فعالیت ایران مرتبط با موشک‌های بالستیک.
- الزام کشورها به اتخاذ تدابیر لازم برای جلوگیری از رسیدن فناوری مرتبط با موشک‌های بالستیک به ایران.
- بروزرسانی فهرست اقلام ممنوعه برای صادرات و واردات به/از ایران.

ب) رژیم بازرسی و جلوگیری از قاچاق

قطعه‌نامه ۱۹۲۹ ایران را مضمول رژیم بازرسی جدید کرد تا قاچاق احتمالی را شناسایی و متوقف کند. کشورها موظف به بازرسی کشتی‌ها در قلمرو خود شدند که مظنون به حمل بار ممنوعه ایرانی باشند و انتظار می‌رود این قوانین را در دریای آزاد نیز رعایت کنند، از جمله ضبط و معدوم کردن بارهای ممنوعه! کشورها ملزم به خودداری از ارائه خدمات به کشتی‌هایی هستند که با این تحریم‌ها مطابقت ندارند.

ج) تحریم‌های مالی

- فریز دارایی‌های سه شرکت مرتبط با خطوط کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران (IRISL)، ۱۵ شرکت مرتبط با سپاه پاسداران و ۴۰ شرکت دیگر ایرانی.
- کشورها موظف به گزارش هرگونه دور زدن تحریم‌ها توسط ایران هستند.
- شهروندان و شرکت‌ها ملزم به احتیاط و نظارت دقیق در انجام معاملات با ایران یا نهادهایی که در برنامه‌های اشاعه‌ای نقش دارند، هستند.
- محدود کردن تعاملات با نهادهای مالی ایرانی.

این قطعه‌نامه، در کنار قطعه‌نامه‌های قبلی (۱۷۳۷، ۱۷۴۷ و ۱۸۰۳)، سنگین‌ترین چارچوب تحریمی را علیه ایران ایجاد کرد که شامل محدودیت‌های هسته‌ای، موشکی، تسلیحاتی، مالی و بازرسی محموله‌ها می‌شود.

۲-۴-۳- پیامدهای فعال شدن مکانیسم ماشه

نوع و میزان آثار ناشی از قطعنامه های دهه هشتاد سازمان ملل علیه ایران همواره محل بحث و بعضاً اختلاف نظر بوده است. عده ای تحریم های سازمان ملل و آثار اقتصادی ناشی از آن را بسیار مهم و تاثیرگذار می دانند و معتقدند بازگشت این تحریم ها می تواند زمینه ای برای اعمال فشارهای امنیتی و حتی جنگ علیه کشور باشد^۱. در طرف مقابل، گروهی هستند که اساساً قطعنامه های سازمان ملل را بی اثر دانسته و بود یا نبود آن ها را علی السویه می دانند.

هر دو دیدگاه فوق ناتمام و ناشی از عدم جامعیت و عمق نگری می باشد (گزارش ۱- ۲۰۹۲۳، ۱۴۰۴: ۱۲). از سویی نمی توان قطعنامه های شورای امنیت سازمان ملل را بی اثر دانست و از سوی دیگر در بیان آثار آن باید از افراط و ایجاد نگرانی های بی مورد اجتناب کرد.^۲

در زمان حاضر، با توجه به تحریم های یکجانبه ای که علیه جمهوری اسلامی ایران توسط ایالات متحده آمریکا در بالاترین سطح ممکن اعمال شده اند، اسنپ بک در واقع بیش از آنکه اثر عملیاتی داشته باشد، ابزار جنگ روانی و رسانه ای است. در واقع، هم تحریم های اقتصادی (ماده ۴۱ منشور)، هم تهدید نظامی (ماده ۴۲ منشور) علیه ایران به طور گسترده اعمال شده اند؛ بنابراین اسنپ بک دیگر یک ابزار فشار مضاعف نیست، بلکه صرفاً یک برگ تبلیغاتی است. البته پاسخ ایران باید در سطحی باشد که این ابزار را نیز بی اثر کند. از آنجا که بخش مهمی از فعالان اقتصادی، قطعنامه ها را معادل تشدید

---

۱. جنگ ۱۲ روزه نشان داد که آمریکا و رژیم صهیونیستی برای شروع تجاوز به ایران به قطعنامه نیازی ندارند و حتی کشورهای اروپایی نیز حتی بدون بازگشت قطعنامه ها از تجاوز آشکار به ایران حمایت کردند.

۲. برای مطالعه بیشتر در زمینه آثار اقتصادی قطعنامه های شورای امنیت علیه ایران ن.ک.: گزارش بررسی ساز و کار ماشه و تبعات اقتصادی قطعنامه های شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران، شماره مسلسل: ۱- ۲۰۹۲۳، کد موضوعی: ۲۲۰، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شهریور ۱۴۰۴.

تحریم‌ها و حتی احتمال رویارویی امنیتی تلقی می‌نمایند، امکان بروز نوسان در بازار ارز، طلا و دارایی‌های مالی وجود دارد. مدیریت اقتصادی و اطلاع‌رسانی دقیق دولت و نهادهای مسئول می‌تواند در مدیریت این وضعیت موثر باشد.

در بیانی دیگر، تحریم‌های اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران در سطحی بسیار گسترده و حداکثری قرار دارد، به نحوی که بازگشت تحریم‌ها تحت عنوان «اسنپ‌بک» (Snapback) بیش از آنکه به عنوان یک اقدام عملیاتی و اجرایی محسوب شود، کارکردی روانی و تبلیغاتی در عرصه رسانه‌ای و دیپلماسی بین‌المللی یافته است. باین‌حال، از منظر حقوقی و راهبردی، پاسخ جمهوری اسلامی ایران باید به گونه‌ای طراحی و اجرا شود که این ابزار تبلیغاتی نیز کارآمدی خود را از دست داده و عملاً بی‌اثر شود. این پاسخ می‌تواند شامل استفاده هوشمندانه از ظرفیت‌های حقوقی موجود در نظام بین‌الملل، فعال‌سازی دیپلماسی هوشمند و بهره‌گیری از سازوکارهای حل اختلاف بین‌المللی باشد تا ضمن حفظ حق حاکمیت و منافع ملی، به خنثی‌سازی آثار روانی و تبلیغاتی «اسنپ‌بک» کمک کند و مانع از تحمیل هزینه‌های اضافی بر کشور گردد.

۳- آثار بازگشت تحریم‌ها بر حقوق بشر

تحریم‌های بین‌المللی، به‌ویژه زمانی که به‌صورت گسترده و غیرهدفمند اعمال می‌شوند، می‌توانند آثار عمیقی بر حقوق بنیادین انسان‌ها داشته باشند. در مورد ایران، بازگشت تحریم‌های شورای امنیت پس از فعال‌سازی مکانیسم ماشه، نه تنها اقتصاد کشور را تحت فشار قرار می‌دهد، بلکه پیامدهای ملموسی بر زندگی روزمره شهروندان ایرانی به‌ویژه اقشار آسیب‌پذیر برجای می‌گذارد. این آثار، از منظر حقوق بین‌الملل بشر، قابل بررسی و نقد هستند. تحریم‌های گسترده، به‌ویژه در حوزه‌های بانکی و دارویی، آثار مستقیم بر حقوق بنیادین انسان‌ها دارند:

۱-۳- حق بر سلامت و زندگی

یکی از مهم‌ترین حقوق بنیادین بشر، حق بر سلامت و دسترسی به خدمات درمانی است. تحریم‌های بانکی و تجاری، به‌طور غیرمستقیم موجب محدودیت در واردات دارو، تجهیزات پزشکی و مواد اولیه درمانی شده‌اند (زمانی، فرهمندزاد، ۱۴۰۰: ۱۸). گزارش‌های سازمان ملل و نهادهای غیردولتی نشان می‌دهند که بیماران خاص، کودکان مبتلا به بیماری‌های نادر و سالمندان بیشترین آسیب را از این محدودیت‌ها دیده‌اند. این وضعیت، با ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (ICESCR) در تعارض است که دولت‌ها را موظف به تضمین «بالاترین استاندارد قابل دستیابی سلامت جسمی و روانی» می‌داند. در یک گزارش تحلیلی درباره آثار تحریم‌ها بر سلامت بیماران خاص در ایران (ژوئن ۲۰۲۵) تهیه‌شده توسط هما طاهری و برزین جعفرتاش امیری برای شورای حقوق بشر سازمان ملل، به کاهش ۷۰٪ دسترسی بیماران تالاسمی به داروی دفروکسامین، مرگ بیش از ۱۱۲۰ بیمار تالاسمی از زمان بازگشت تحریم‌ها و محدودیت شدید در واردات تجهیزات پزشکی و داروهای حیاتی اشاره شده است. این موارد در گزارش شورای حقوق بشر سازمان ملل (ژوئن ۲۰۲۵) نیز مشاهده می‌شود که طبق آن، دسترسی بیماران تالاسمی به داروی دفروکسامین تا ۷۰٪ کاهش یافته و بیش از ۱۱۲۰ نفر جان باخته‌اند. در گزارش گزارشگر ویژه سازمان ملل درباره وضعیت حقوق بشر در ایران (۱۲ مارس ۲۰۲۵)، خانم مای ساتو (Mai Sato) نیز به تأثیرات منفی تحریم‌ها بر دسترسی به دارو و خدمات درمانی اشاره کرده است (A/HRC/58/62).

۲-۳- حق بر آموزش و توسعه

تحریم‌ها با ایجاد اختلال در نظام مالی و بانکی، موجب کاهش بودجه‌های آموزشی، محدودیت در دسترسی به منابع علمی و کاهش فرصت‌های تحصیلی برای دانشجویان و

پژوهشگران شده‌اند. این موضوع، به‌ویژه در حوزه‌های علمی و فناوری، مانع توسعه فردی و اجتماعی شهروندان شده است. ماده ۱۳ میثاق ICESCR، حق آموزش را به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشر به رسمیت شناخته و دولت‌ها را موظف به فراهم‌سازی آموزش رایگان و با کیفیت می‌داند. تحریم‌ها موجب کاهش بودجه‌های آموزشی، محدودیت در دسترسی به منابع علمی و کاهش فرصت‌های تحصیلی شده‌اند.

۳-۳- اصل عدم تبعیض

تحریم‌ها به‌صورت غیرمستقیم، بیشترین فشار را بر اقشار آسیب‌پذیر جامعه وارد کرده‌اند؛ از جمله زنان سرپرست خانوار، کودکان، سالمندان، افراد دارای معلولیت و ساکنان مناطق محروم. این وضعیت، با اصل عدم تبعیض در اسناد بین‌المللی حقوق بشر، از جمله ماده ۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۲ میثاق‌های بین‌المللی، در تعارض است. همچنین، تحریم‌هایی که به‌طور غیرمستقیم موجب افزایش فقر، سوءتغذیه و نابرابری شوند، می‌توانند مصداق نقض حقوق بشر باشند. اقشار آسیب‌پذیر مانند کودکان، سالمندان و افراد دارای معلولیت بیشترین آسیب را دیده‌اند؛ وضعیتی که با ماده ۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر در تعارض است.

۴- آثار بازگشت تحریم‌ها بر حقوق بشردوستانه

حقوق بشردوستانه بین‌المللی که عمدتاً در قالب کنوانسیون‌های ژنو و پروتکل‌های الحاقی تعریف شده است، با هدف حمایت از افراد غیرنظامی و آسیب‌پذیر در شرایط درگیری مسلحانه تدوین شده است. هرچند تحریم‌ها ابزار دیپلماتیک محسوب می‌شوند و در شرایط صلح اعمال می‌گردند، اما زمانی که آثار آن‌ها به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم موجب آسیب به غیرنظامیان شود، می‌توان آن‌ها را از منظر اصول بشردوستانه مورد ارزیابی قرار داد.

۴-۱- تحریم‌های اقتصادی و مفهوم «جنگ اقتصادی»

اصطلاح «جنگ اقتصادی» در اسناد رسمی حقوق بین‌الملل تعریف نشده، اما در ادبیات حقوقی و سیاسی به مجموعه اقداماتی اطلاق می‌شود که با هدف تضعیف اقتصادی یک کشور، بدون استفاده از زور نظامی، اعمال می‌شود. تحریم‌های یک‌جانبه یا چندجانبه که منجر به فروپاشی زیرساخت‌های اقتصادی، کاهش دسترسی به دارو، غذا و خدمات اساسی شوند، می‌توانند از منظر عرفی، مصداقی از جنگ اقتصادی تلقی شوند.

در بند ۲ ماده ۴ منشور ملل متحد، ممنوعیت تهدید یا استفاده از زور علیه تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی کشورها مورد اشاره قرار گرفته است. چندین حقوقدان برجسته و پژوهشگر حقوق بین‌الملل، تحریم‌های شدید اقتصادی را نوعی توسل به زور غیرنظامی تلقی کرده‌اند، به‌ویژه زمانی که این تحریم‌ها آثار گسترده‌ای بر مردم غیرنظامی داشته باشند.

علایی و زارعی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تحریم‌های اقتصادی از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر اسناد حقوق بشری»، تحریم‌های اقتصادی را ابزار قهری غیرنظامی می‌دانند که در تعارض با اصل منع توسل به زور قرار می‌گیرد (علایی و زارعی، ۱۴۰۱: ۷۶).

خانم آلنا دوهان^۱، گزارشگر ویژه سازمان ملل در امور تحریم‌ها در گزارش‌های عمومی ارائه شده به شورای حقوق بشر سازمان ملل تصریح کرده است که: «تحریم‌های اقتصادی که به‌صورت کور و بدون تمایز میان دولت و مردم اعمال می‌شوند، می‌توانند مصداق مجازات جمعی باشند و با اصول حقوق بین‌الملل عرفی و قراردادی در تضاد قرار گیرند.» وی پس از سفر به جمهوری اسلامی ایران اظهار داشته است: «تحریم‌ها نه تنها اقتصاد کشور را هدف قرار داده‌اند، بلکه زندگی روزمره مردم را نیز به‌شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند. این نوع فشار اقتصادی، در مواردی می‌تواند به‌عنوان شکل غیرنظامی توسل به زور تلقی شود.» (A/HRC/45/7)

قاضی سابق دادگاه قانون اساسی بلژیک^۱، در گزارش معروف خود برای کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل^۲، تحریم‌های اقتصادی را «شکل جدیدی از جنگ» توصیف کرده و آن‌ها را ناقض حقوق بشر و اصل عدم توسل به زور دانسته است.

در این گزارش که در تاریخ ۲۱ ژوئن ۲۰۰۰ منتشر شده است، بوسیوت^۳ به صراحت هشدار می‌دهد که این تحریم‌ها به‌ویژه زمانی که کور و فراگیر باشند، می‌توانند:

- ناقض حقوق بنیادین بشر باشند؛
- با اصول حقوق بشردوستانه و حقوق بین‌الملل در تعارض قرار گیرند؛
- و حتی با ماده ۲ (۴) منشور ملل متحد درباره منع توسل به زور، ناسازگار باشند. او همچنین تأکید می‌کند که تحریم‌ها باید:
- محدود به زمان باشند؛
- از هدف قرار دادن جمعیت غیرنظامی اجتناب کنند؛
- و با اصول اخلاقی و انسانی هم‌خوانی داشته باشند.

توماس بریستیکر^۴ استاد روابط بین‌الملل در دانشگاه ژنو که سرپرست پروژه تحریم‌های هدفمند سازمان ملل بوده است، نیز در مطالعات خود درباره اثربخشی تحریم‌ها تأکید می‌کند که تحریم‌های گسترده می‌توانند به‌جای تغییر رفتار دولت‌ها، مردم عادی را هدف قرار دهند و به‌نوعی ابزار فشار غیرنظامی تلقی شوند.

در گزارش‌های این پروژه، به‌ویژه در ارزیابی تحریم‌های ایران، آمده است^۵: «تحریم‌های گسترده، به‌جای تغییر رفتار نخبگان سیاسی، اغلب مردم عادی را تحت فشار قرار می‌دهند و می‌توانند آثار منفی بر حقوق بشر داشته باشند».

1. Marc Bossuyt
 2. "The Adverse Consequences of Economic Sanctions on the Enjoyment of Human Rights", 2000.
 3. Bossuyt
 4. Thomas Biersteker
 5. UN Targeted Sanctions Consortium (TSC) Reports

وی همچنین در مقاله‌ای با عنوان «تاثیر سازمان ملل بر روی تحریم‌ها»^۱ تأکید می‌کند که «تحریم‌ها زمانی مؤثرند که هدفمند، محدود و دارای سازوکارهای بشردوستانه باشند. تحریم‌های فراگیر می‌توانند به‌نوعی ابزار فشار غیرنظامی تبدیل شوند که مشروعیت اخلاقی و حقوقی آن‌ها را زیر سؤال می‌برد.»

در کتابی با عنوان تحریم‌های هدفمند: تأثیرات و اثربخشی اقدام سازمان ملل متحد،^۲ بریستیکر و همکارانش به تفصیل نشان می‌دهند که تحریم‌های غیرهدفمند «می‌توانند به‌جای نخبگان سیاسی، مردم را هدف قرار دهند و آثار مخربی بر سلامت، آموزش و معیشت داشته باشند».

دیدگاه‌های حقوقی فوق‌نشان می‌دهند که تحریم‌های اقتصادی، به‌ویژه زمانی که:

- به‌صورت گسترده و کور اعمال شوند؛
- آثار مستقیم بر سلامت، تغذیه، آموزش و زندگی مردم داشته باشند؛
- فاقد سازوکارهای بشردوستانه باشند؛

می‌توانند از منظر حقوق بین‌الملل، مصداقی از توسل به زور غیرنظامی یا جنگ اقتصادی باشند که با اصول منشور ملل متحد و اسناد حقوق بشری در تعارض است. برخی از قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل نیز مانند قطعنامه ۲۶۲۵ مجمع عمومی سازمان ملل متحد (مصوب ۲۴ اکتبر ۱۹۷۰)^۳: تأکید بر ممنوعیت اقدامات اقتصادی دولت‌ها با هدف اجبار سیاسی دارد.

قطعنامه فوق‌یکی از مهم‌ترین اسناد عرفی حقوق بین‌الملل است که اصول بنیادین روابط میان دولت‌ها را تبیین می‌کند. این قطعنامه، به‌رغم غیرالزام‌آور بودن، نقش کلیدی در شکل‌گیری قواعد عرفی بین‌المللی داشته و بارها توسط دیوان بین‌المللی دادگستری (ICJ) مورد استناد قرار گرفته است.

---

1. "The Effectiveness of United Nations Targeted Sanctions

2. "Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action".

3. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations

در بخش مربوط به اصل عدم مداخله در امور داخلی و خارجی دولت‌ها، قطعنامه ۲۶۲۵ تصریح می‌کند:

«هیچ کشوری حق ندارد از اقدامات اقتصادی یا سیاسی برای اجبار یک کشور دیگر به تبعیت از خواسته‌های خود استفاده کند».

این بند به روشنی تأکید دارد که استفاده از تحریم‌های اقتصادی با هدف تغییر رفتار سیاسی یا اجبار دولت‌ها، به ویژه زمانی که منجر به آسیب به مردم غیرنظامی شود، می‌تواند با اصل عدم مداخله و منع توسل به زور غیرنظامی در تعارض باشد.

البته این امر در مورد تحریم‌های اقتصادی یکجانبه بیان شده است، اما می‌تواند با در نظر گرفتن وحدت ملاک، در مورد تحریم‌های جمعی علیه دولت‌ها نیز به کار رود.

۲-۴- ارتباط با حقوق بشردوستانه (IHL)

حقوق بشردوستانه یا حقوق جنگ (IHL) معمولاً در شرایط منازعه مسلحانه اعمال می‌شود؛ اما اگر تحریم‌ها در بستر یک منازعه یا تهدید نظامی اعمال شوند، می‌توانند از منظر IHL نیز ذیل موضوعات زیر بررسی شوند:

«ممنوعیت مجازات جمعی: طبق کنوانسیون چهارم ژنو ۱۹۴۹، مجازات جمعی غیرقانونی است. تحریم‌هایی که کل جمعیت یک کشور را تحت فشار قرار می‌دهند، بدون تفکیک میان دولت و مردم، می‌توانند مصداق مجازات دسته جمعی باشند. ماده ۷۵ پروتکل اول و ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو، مجازات دسته جمعی را ممنوع اعلام کرده‌اند. در مورد ایران، بازگشت تحریم‌ها موجب کاهش دسترسی عمومی به کالاهای اساسی، دارو و خدمات حیاتی شده است؛ وضعیتی که به‌طور غیرمستقیم، کل جمعیت را مجازات می‌کند.

«اصل تفکیک و تناسب و تمایز: اقدامات اقتصادی باید میان اهداف نظامی و

غیرنظامی تمایز قائل شوند. تحریم‌های کور که کل اقتصاد را هدف می‌گیرند، این اصل را نقض می‌کنند. تحریم‌هایی که بر غیرنظامیان اثر می‌گذارند، با ماده ۵۱ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو در تعارض‌اند. یکی از اصول بنیادین حقوق بشردوستانه، اصل تفکیک است؛ یعنی تمایز میان اهداف نظامی و غیرنظامی. تحریم‌هایی که به صورت گسترده بر اقتصاد، سلامت، آموزش و معیشت مردم اثر می‌گذارند، عملاً غیرنظامیان را هدف قرار می‌دهند. این موضوع، با ماده ۵۱ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو (۱۹۷۷) در تعارض است که حمله به غیرنظامیان را ممنوع می‌داند، حتی اگر به صورت غیرمستقیم باشد.

«محدودیت کمک‌های بشردوستانه: طبق گزارش OCHA (ژوئن ۲۰۲۵)، تحریم‌های بانکی مانع از ارسال کمک‌های انسانی به ایران شده‌اند. تحریم‌های بانکی و مالی، مانع از فعالیت مؤثر نهادهای بشردوستانه بین‌المللی در ایران شده‌اند. سازمان‌های غیردولتی، صلیب سرخ و نهادهای وابسته به سازمان ملل با مشکلات جدی در انتقال منابع مالی، تجهیزات و کمک‌های انسانی مواجه‌اند. این محدودیت‌ها، با ماده ۲۳ کنوانسیون چهارم ژنو (۱۹۴۹) که بر تسهیل ارسال کمک‌های بشردوستانه تأکید دارد، در تعارض است.

لذا از منظر حقوق بین‌الملل، تحریم‌هایی که آثار منفی مستقیم بر معیشت مردم عادی دارند، می‌توانند:

- در چارچوب جنگ اقتصادی قرار گیرند؛
- ناقض حقوق بین‌الملل بشر باشند؛
- در برخی موارد، با اصول حقوق بشردوستانه نیز در تعارض باشند.

۵- تحریم‌ها و حقوق بشر

تحریم‌هایی که منجر به کاهش دسترسی مردم به دارو، غذا، آموزش و خدمات درمانی

شوند، می‌توانند ناقض حقوق زیر باشند:

تأثیر تحریم‌ها	سند حقوقی	حق بنیادین
کمبود دارو و تجهیزات پزشکی	ماده ۱۲ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	حق بر سلامت
افزایش قیمت و کمبود مواد غذایی	ماده ۱۱ همان میثاق	حق بر غذا
کاهش بودجه آموزشی و دسترسی به منابع	ماده ۱۳ همان میثاق	حق بر آموزش
مرگ ناشی از نبود دارو یا تغذیه مناسب	ماده ۶ میثاق حقوق مدنی و سیاسی	حق بر زندگی

۶- مطالعه موردی: ایران پس از فعال‌سازی مکانیسم ماشه

علیرغم این که برخی معتقدند که با وجود تحریم‌های گسترده یکجانبه ایالات متحده آمریکا بر ایران در زمینه‌های مختلف هسته‌ای، حقوق بشر، موشکی و ...، بازگشت تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران به شرط کنترل تاثیرات روانی این مساله بر بازار ارز و طلا و تورم، تاثیر ملموسی بر معیشت مردم و اقتصاد ایران نخواهد داشت، اما بازگشت تحریم‌های یکجانبه آمریکا پس از خروج این کشور از برجام به‌ویژه پس از تلاش ایالات متحده برای فعال‌سازی مکانیسم ماشه در سال ۲۰۲۰، آثار ملموسی بر وضعیت انسانی و اجتماعی کشور برجای گذاشته است. این آثار، از سوی نهادهای بین‌المللی، سازمان‌های غیردولتی و گزارشگران ویژه حقوق بشر مستند شده‌اند.

۶-۱- وضعیت دارو و درمان

تحریم‌های بانکی و تجاری، موجب اختلال جدی در واردات داروهای حیاتی و تجهیزات پزشکی شده‌اند. طبق گزارش مشترک هما طاهری و برزین جعفر تاش امیری به

شورای حقوق بشر سازمان ملل (ژوئن ۲۰۲۵)، بیش از ۱,۱۲۰ بیمار تالاسمی از زمان بازگشت تحریم‌ها جان خود را از دست داده‌اند و دسترسی به داروی دفروکسامین تا ۷۰٪ کاهش یافته است. این وضعیت، به ویژه برای بیماران خاص، کودکان مبتلا به سرطان و افراد دارای بیماری‌های نادر، بحرانی تلقی می‌شود.

عنوان نمودار: روند مرگ‌ومیر بیماران تالاسمی در ایران (۲۰۱۵-۲۰۲۵)

سال	تعداد مرگ‌ومیر گزارش شده
۲۰۱۵	۱۲۰
۲۰۱۶	۱۳۵
۲۰۱۷	۱۴۰
۲۰۱۸	۱۸۰
۲۰۱۹	۲۱۰
۲۰۲۰	۳۲۰ ← آغاز بازگشت تحریم‌ها
۲۰۲۱	۴۵۰
۲۰۲۲	۶۷۰
۲۰۲۳	۸۹۰
۲۰۲۴	۱,۱۲۰
۲۰۲۵ (تا نیمه اول سال)	۱,۱۸۰

منبع: گزارش هما طاهری و برزین جعفرتاش امیری، شورای حقوق بشر سازمان ملل،

ژوئن ۲۰۲۵

۲-۶- تأثیر بر کودکان و سالمندان

تحریم‌ها موجب افزایش نرخ سوءتغذیه، کاهش کیفیت آموزش و محدودیت در

خدمات بهداشتی برای کودکان و سالمندان شده‌اند. گزارش دفتر هماهنگی امور بشردوستانه سازمان ملل (OCHA) در ژوئن ۲۰۲۵ نشان می‌دهد که بیش از دو میلیون نفر در ایران نیاز فوری به کمک‌های انسانی دارند و زیرساخت‌های آموزشی و درمانی در مناطق محروم به شدت آسیب دیده‌اند.

۳-۶- محدودیت فعالیت نهادهای بشردوستانه

تحریم‌های مالی، مانع از انتقال منابع و تجهیزات توسط نهادهای بشردوستانه شده‌اند. کمیته بین‌المللی صلیب سرخ (ICRC) در گزارشی در مه ۲۰۲۴^۱، به چالش‌های عملیاتی ناشی از تحریم‌ها در ایران اشاره کرده و تأکید کرده است که تحریم‌ها موجب تأخیر در امداد رسانی، کاهش پوشش خدمات و افزایش هزینه‌های عملیاتی شده‌اند.

۴-۶- تحلیل تطبیقی با عراق (۱۹۹۰-۲۰۰۳)

تحریم‌های اعمال شده علیه عراق پس از حمله به کویت، یکی از نمونه‌های تاریخی تأثیر شدید تحریم‌ها بر غیرنظامیان است. طبق گزارش یونیسف، در طول دهه ۱۹۹۰، بیش از ۵۰۰٬۰۰۰ کودک عراقی به دلیل سوءتغذیه و کمبود دارو جان خود را از دست دادند (زمانی، فرهنگزاد، ۱۴۰۰). این تجربه، موجب شکل‌گیری بحث‌های گسترده در حقوق بین‌الملل درباره مشروعیت تحریم‌های گسترده شد.

در مقایسه، تحریم‌های بازگشتی علیه ایران پس از برجام نیز موجب افزایش مرگ‌ومیر بیماران خاص، کاهش دسترسی به خدمات درمانی و اختلال در فعالیت نهادهای بشردوستانه شده‌اند. هرچند شدت و گستره تحریم‌ها متفاوت است، اما آثار انسانی آن‌ها قابل قیاس و هشداردهنده‌اند.

1. ICRC Humanitarian Access and Sanctions: Operational Challenges in Iran, 2024.

۷- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

پژوهش حاضر با بررسی ابعاد حقوقی مکانیسم ماشه پیش بینی شده در برجام و ساز و کار قطعنامه ۲۲۳۱ شورای امنیت سازمان ملل متحد، آثار حقوق بشری بازگشت تحریم‌های شورای امنیت در سال دهم برجام را مورد تحلیل قرار داده است. نتایج این تحقیق نشان داد که تحریم‌های شورای امنیت، به ویژه شش قطعنامه صادره طی سال‌های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۰، همگی از جنس تحریم‌های هدفمند بوده‌اند؛ یعنی بر محور «عدم اشاعه» متمرکز شده و محدود به حوزه‌هایی چون تجارت تسلیحات سنگین، فناوری‌های دارای کاربرد دوگانه و مسدودسازی دارایی‌های اشخاص و نهادهای مشخص بوده‌اند. این تحریم‌ها بر خلاف تحریم‌های جامع آمریکا هیچ‌گاه کل اقتصاد ایران یا صادرات نفت و بانک‌داری را هدف قرار نداده‌اند. در مقابل، ایالات متحده آمریکا از میانه دهه ۱۹۹۰ به بعد، با وضع قوانین متوالی و صدور فرمان‌های اجرایی متعدد، تحریم‌های جامع و فراگیری را علیه کشور ایران اعمال نموده است. این تحریم‌های ثانویه، کلیت اقتصاد ایران را در معرض محدودیت‌های سخت‌گیرانه قرار داد که آثار منفی بسیاری بر واردات دارو و تامین قطعات هواپیما و تجهیزات کشاورزی و به طور کلی حقوق بشر گذارد. تحریم‌های بین‌المللی نیز، به‌ویژه زمانی که از طریق سازوکارهایی چون مکانیسم ماشه اعمال می‌شوند، باید از منظر حقوقی و انسانی با دقت ارزیابی شوند. همان‌طور که در این مقاله نشان داده شد، بازگشت تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران، هرچند در چارچوب قطعنامه ۲۲۳۱ و برجام قابل توجیه حقوقی باشد، اما آثار آن بر حقوق بشر نمی‌تواند نادیده گرفته شود.

تحریم‌هایی که موجب اختلال در دسترسی به دارو، خدمات درمانی، آموزش و کمک‌های بشردوستانه می‌شوند، با اصول بنیادین حقوق بین‌الملل در تعارض‌اند.

همچنین، تجربه ایران نشان می‌دهد که تحریم‌های گسترده، حتی اگر با هدف فشار بر دولت‌ها اعمال شوند، در عمل بیشترین آسیب را به غیرنظامیان وارد می‌کنند.

پیشنهادات:

۱. بازنگری در سازوکارهای تحریمی

نهاد‌های بین‌المللی باید سازوکارهایی طراحی کنند که تحریم‌ها را هدفمند، محدود و متناسب با اصول حقوق بشر اعمال کنند.

۲. تقویت استثنائات بشردوستانه

باید تضمین شود که تحریم‌ها مانع ارسال دارو، تجهیزات پزشکی و کمک‌های انسانی نشوند. ایجاد کانال‌های مالی امن برای نهادهای بشردوستانه ضروری است.

۳. نظارت مؤثر نهادهای بین‌المللی

کمیساریای عالی حقوق بشر، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ^۱ و دفتر هماهنگی امور بشردوستانه سازمان ملل متحد^۲ باید نقش فعال‌تری در پایش آثار تحریم‌ها ایفا کنند و گزارش‌های مستقل و شفاف ارائه دهند.

۴. توسعه دیپلماسی حقوقی

کشورها و دانشگاه‌ها باید از ظرفیت حقوق بین‌الملل برای گفت‌وگو، میانجی‌گری و کاهش تنش‌ها استفاده کنند تا تحریم‌ها جای خود را به راه‌حل‌های پایدار بدهند. بازگشت تحریم‌ها از طریق مکانیسم ماشه، هرچند در چارچوب حقوقی خاصی صورت گرفته، اما آثار انسانی آن نمی‌تواند نادیده گرفته شود.

1. ICRC
2. OCHA

منابع

منابع فارسی

- زمانی، ق، فرهمندزاد، ز، «اقدامات قهری یکجانبه آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین الملل با تاکید بر رویه شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد»، پژوهشهای حقوقی، شماره ۴۸، زمستان ۱۴۰۰، صص. ۳۵-۱۱.
- علائی، ح. زارعی، ر. «بررسی تحریم های اقتصادی از منظر حقوق بین الملل»، مطالعات حقوق بشر اسلامی، دوره ۱۱، شماره ۳، شماره پیاپی (۲۶)، پاییز ۱۴۰۱، صص ۹۶-۷۵.
- گزارش بررسی ساز و کار ماشه و تبعات اقتصادی قطعنامه های شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران، شماره مسلسل: ۱-۲۰۹۲۳، کد موضوعی: ۲۲۰، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، شهریور ۱۴۰۴.

منابع انگلیسی

- [Biersteker](#), T., [Eckert](#), S., [Tourinho](#), M. (2016). Targeted Sanctions: The Impacts and Effectiveness of United Nations Action, Cambridge University Press.
- Ghiasi, G., Rashidian, A., Kebriaeezadeh, A., & Salamzadeh, J. (2016). The impact of the sanctions made against Iran on availability to asthma medicines in Tehran. *Iranian journal of pharmaceutical research: IJPR*, 15(3), 567.
- Hejazi, J., & Emamgholipour, S. (2020). The effects of the re-imposition of US sanctions on food security in Iran. *International journal of health policy and management*, 11(5), 651.
- Karimi, M., & Haghpanah, S. (2015). The effects of economic sanctions on disease specific clinical outcomes of patients with thalassemia and hemophilia in Iran. *Health Policy*, 119(2), 239-243.
- Madani, K. (2020). The Unintended Environmental Implications of Iran Sanctions. Johns Hopkins University.
- Madani, K. (2021). Have international sanctions impacted Iran's environment?. *World*, 2(2), 231-252.
- Nazari, M., Haghjou, L., Rashidian, H., Zendehdel, K., Bahmanziari, N., Haghjoo, A., ... & Mounesan, L. (2025). Effects of economic sanctions on cancer care for patients in Iran: a qualitative study. *BMC Health Services Research*, 25(1), 361.

Documents:

[A/HRC/45/7: Report on the negative impact of unilateral coercive measures: priorities and road map.](#)

A/RES/2625(XXV)

E/CN.4/Sub.2/2000/33

ICRC Humanitarian Access and Sanctions: Operational Challenges in Iran, ۲۰۲۴.

S/RES/2231 ,2015.

S/RES/1696 ,2006.

S/RES/1737 ,2006.

S/RES/1747 ,2007.

S/RES/1803 ,2008.

S/RES/1835 ,2008.

S/RES1929 ,2010.

S/RES/2231 ,2015.

Taheri, H., Jafartash Amiri, B., Comments on the Impacts of International Sanctions on Iran, (2025).

UN Targeted Sanctions Consortium (TSC) Reports